

Enver Paşa'nın Orta Asya'daki Milli Mücadeleye Verdiği Desteğin Moskova Arşivlerinde Belgelenmesi

Haziretali Tursun*
Dâna Moldabaeva**

Öz

Bu çalışmada Moskova arşivlerindeki belgelere dayanarak Enver Paşa'nın Türkistan Milli mücadelesine verdiği desteği ve hizmeti ele alınmıştır. Makalede, Sovyet hükümetinin Enver Paşa ile olan siyasi ilişkisi, tarihi olaylarla bağlantı kurularak anlatılmaktadır. Genç Türkler hareketinin Enver Paşa'nın liderliğiyle Türkistan'da silahlı mücadele şeklinde kuvvet kazanmasında ve halk arasında milli kurtuluş fikrinin yaygınlaşmasında Enver Paşa'nın rolü ortaya konmuştur. Bunlar yapılırken büyük ölçüde arşiv belgelerine dayanılmıştır.

Türki Cumhuriyetleri günümüzde birer egemen devlettir. Sovyet iktidarı döneminde siyasi baskı ve takip korkusuyla yayınlanamamış arşiv belgeleri, Türkistan Milli mücadelesiyle ilgili önemli ve ilginç konuları gün yüzüne çıkacaktır. Bu konuları aydınlığa kavuşturmak, günümüzdeki tarihçilerinin önündeki önemli bir görevdir.

Anahtar Kelimeler

Enver Paşa, Moskova arşivi, Türkistan, Basmacılar, Milli mücadele

Giriş

Zamanının önemli siyasetçilerinden Enver Paşa'nın bir dönemler Sovyet Hükümetine hizmet ettiği tarihi bir gerçektir. Enver Paşa'ya yüklenen görev, Sovyet ordusunun Buhara bölümünü organize etmek olmuştur. Buradaki Bolşevik liderlerinin asıl amacı Enver Paşa'nın otoritesini kulla-

* Doç. Dr., Ahmet Yesevi Üniversitesi – Türkistan / Kazakistan

** Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi – Almatı / Kazakistan
danamoldabaeva@mail.ru

narak doğu halklarının kurtuluş mücadelesini evrensel toplumların ihtilaline dönüştürmekti. Moskova arşivlerinde Enver Paşa'nın bu dönemdeki siyasi faaliyetleri hakkında birçok belge bulunmaktadır. Bu belgeler karşılaştırmalı tarihi tasnifi yapılarak kullanılırsa, Enver Paşa'nın Rusya'daki hizmetleriyle yanında, Türkistan hareketinin bazı önemli hususlarıyla da ilgili aydınlatıcı bilgiler elde edilebilir.

Bolşevik iktidarı Enver Paşa'nın Doğu'daki hizmetine büyük umutlar bağlamıştı. Özellikle Enver Paşa'nın liderlik kabiliyetinden ziyade siyasi kimliği ilgilendirmekteydiler. Bu yüzden Enver Paşa'nın faaliyetleri üst düzey görevlilerce takip edilmekteydi. Örneğin Enver Paşa Sovyet Rusya'sında yaşayan Türk halkları arasında milli kurtuluş fikrini yaymak için gazete yayınlamak istemiştir. Bu yöndeki teklifi, 23 Nisan 1921'de Rusya Sovyet Bolşevik Partisinin siyasi büro toplantısında ele alınmış, toplantıdan "Yoldaş Stalin onaylarsa, teklif kabul edilsin" şeklinde karar çıkmıştır (Rusya Devletinin sosyal-siyasi tarih Arşivi, bundan sonra /RDSSTA/ F.-17, Op.-3, D.-154, L.-3). Kendisini toplumlar arası ilişkiler uzmanı olarak gören Stalin, bu teklife sıcak bakmamıştır. Çünkü Enver Paşa, Komünist Partisi Merkez Komitesi genel sekreteri Stalin için diğer profesyonel ihtilalcilere kıyasla yabancı kalıyordu. Bu yüzden seçici davranan Stalin, Enver Paşa'nın teklifini sonuçsuz bırakmıştır. Komünist ideolojisi taraftarlarının milli kurtuluş fikrini halkların eşitliği fikriyle örtbas etmeye çalışması, bu iki görüş arasındaki farklılığı zamanla iyice ortaya çıkaracaktır.

Eylül 1920'de Türk heyetinin¹ doğrudan müdahalesiyle Buhara Emirliği'nin sınırlarında Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti (bundan sonra BHSC) kurulmuştu. Türk heyetinin finansal desteğiyle Buhara Komünist Partisi, Buhara Emiri Seyit Alimhan'ın hükümetine karşı silahlı ayaklanma düzenledi ve Rusya Sovyet Federasyonu Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) hükümetinden askeri yardım istedi. Buhara harekâtı neticesinde Türkistan askeri, Buhara Emiri'nin askerini imha etti. Bu askeri harekât sonucunda Emir Hükümeti'nin hazinesindeki altınlar Sovyet askeri tarafından Taşkent'e götürüldü. Geniş yankı uyandıran bu olay Moskova'daki merkezi yönetimde görev yapan V. Molotov tarafından Dışişleri görevlisi G. Çiçerin'e şu şekilde aktarılmıştır: "Buhara ihtilalinde ne yazık ki bizim bölümler yağmaya izin verdi, böylece Buhara'ya ait birçok değerli eşya Taşkent'e götürüldü. Bu olay bütün doğuya yayılmakta ve itibarımızı zedelemektedir (RDSSTA: F.-17, Op.-3, D.-154, L.-3)". Global ihtilal fikrini doğuya yaymayı amaçlayan Sovyet Hükümeti için bu durum büyük tehlike oluşturmuştu.

Böylece Eylül 1920'de Buhara'da yeniden iki hükümet oluşmuş oldu. Bunlardan ilki sadece komünistlerin yer aldığı *Buhara İhtilal Komitesi*, ikincisi ise komünistlerle birlikte milli demokrasi örgütlerinin temsilcilerinden oluşan *Halk Komiserler Heyeti*di. Ülkede Genç Buharalılarının öncülüğü ile aktif bir şekilde faaliyet gösteren milli örgütlerin itibarı komünistlerden çok daha fazlaydı. Aynı zamanda yerel komünist görevlilerin yetersizliği, yerel hükümeti oluştururken milli hareketle işbirliği yapmayı zorunlu kıldı. Bu durum BHSC Hükümetinde Bolşeviklerin anlaşmazlık ve istikrarsızlık çıkarmasını kolaylaştırdı.

Yeni kurulan Buhara Hükümetine askeri müdahalede bulunmakla yetinmeyen Sovyetler, Buhara Hükümetine parasal destek de sağlamıştır. Ülke ekonomisine 1920 yılının sonundan 1921 yılının ortalarına kadar 4 milyar ruble para aktarıldı. 4 Mart 1921'de Rusya ile Buhara Hükümetleri arasındaki ekonomik anlaşmaya göre yapılan para yardımının miktarı 2 milyar rubleye ulaştı (RDSSTA: F.-5, Op.-2, D.-315, L.-83). Fakat ülkede zorla yapılmakta olan Sovyetleştirme hareketine hem yerel hükümet hem de halk tepkiliydi.

Bu durum 1922 yılı ilkbaharında Orta Asya'daki İslam hareketinin tanınmış liderlerinden biri olan Enver Paşa'nın Moskova'dan Buhara'ya gelmesi ve Sovyetlere karşı cephe almasıyla iyice tırmandı. Enver Paşa'nın Buhara'ya gelmesini yerel halk büyük sevinç ve saygıyla karşılarken, hükümet üyeleri arasında iki farklı görüş ortaya çıkmıştı (Bademci 1975: 380). Buhara İhtilal Komitesi Başkanı Mirza Muhiddinov'un Sovyetlere karşı cephe alması ve açıktan Enver Paşa'yı desteklemesi, durumu daha da zorlaştırdı (Baymahanov 2004: 190). O dönemde Buhara meselesiyle doğrudan ilgilenen Türk Komisyonu üyesi Çukerman, RSFSC'nin Afganistan'daki elçisi F. F. Roskolnikov'a yazdığı mektupta şöyle demiştir: "Enver bizi büyük sorunlar çıkarmakla tehdit edip Orta Asya'dan çekilmemizi ve Türkistanlılarla Buharalılarının kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesini istiyor. Bu beni çok şaşırttı. Biz bu Türk aslanını kendi amaçlarımız doğrultusunda çalışmaya ikna edemedik. Belki bizim dikkatsizliğimiz yüzünden Buhara'ya sığınan bu devrimcinin bize olan intikam duygusu derinleşiyor ve intikam almak için fırsat kolluyor (RDSSTA: F.-85, Op.-23, D.-106, L.- 15-16).

Aynı zamanda Roskolnikov 19 Mart 1922 yılında, daha önce Rusya'nın Polonya ve Çin büyükelçisi olarak görev yapmış, dönemin dışişleri halk komiseri L. M. Karahan'a yazdığı mektupta "Enver doğuda Kafkaslardan Hazar'a kadar genel ayaklanma planını gayretle faaliyete geçirmekte... Doğu Buhara ile Fergana'daki örgütlenme işi bitince, Enver ileride Türki-

tan'ın herhangi bir yerinde ayaklanmayı başlatıp aynı zamanda gerilla saldırılarıyla demir yollarını bozmak niyetindedir (RDSSTA: F-558, Op.-1, D.-2304, L.-1)” diyerek tespit ettiği ayaklanma planını haber vermiştir.

Enver Paşa Buhara'ya gelir gelmez buradaki Bolşevikler tarafından yerel halkın mal ve can güvencesinin büyük ölçüde istismar edildiğine tanık olmuştu. Bu durumla ilgili Rus Komünist Partisi Merkez Komitesine mektup yazdığı da bellidir (Yamauchi 1995: 247). Enver'in bu tür temaslarından bir netice çıkmayacaktı. “Paşa Buhara'da Moskova temsilcileriyle olan ilk temaslarından sonra, Bolşeviklerin hürriyet, adalet, eşitlik konusundaki düşüncelerini anlamış ve Bolşeviklere karşı daha sonra Basmacılar katılacaktı” (Castagne 1991: 135).

Nisan 1922'de Afganların desteğiyle Enver Paşa'nın güçleri Duşanbe şehrini elde edip, Buhara'yı ele geçirme hazırlığına başladı. Bolşevik casuslarının kayıtlarına bakılırsa, Enver Paşa'nın adamları Buhara, Semerkant ve Fergana illerinde aktif bir şekilde faaliyet göstermekteydi. Onlar Sovyet hükümetinin yandaşları gibi gözüktü, Hiva ile Türkistan'ın tüm bölgelerinde gizli görevlerini devam ettirmiştir. Doğu Buhara'da Enver Paşa'nın başkanlığında 50 bin civarında silahlanmış adam bulunuyordu. Bu güç Sovyet ordusuna karşı ciddi tehlike oluşturmaktaydı. Buhara hükümetinin başkanı F. Hocayev siyasi krizden çıkmanın yollarını aramak için Moskova'ya giderek üst düzey yetkililerle görüşmeler yaptı. Bolşeviklerin lideri Stalin, F. Hocayev ile bizzat görüştü (Galinkov 1975: 631). Bu görüşmede Buhara'nın kaderiyle ilgili konuşulduğu tahmin edilebilir.

Moskova'dan dönen Hocayev'i hükümet üyeleri arasında tırmanan anlaşmazlıklar bekliyordu. Hocayev Moskova'dayken basmacılar Buhara önlerine kadar gelmiş, şehrin sokaklarında Enver Paşa'nın adamları (Bolşevikler basmacıları bu şekilde adlandırmıştır) istedikleri gibi dolaşıyordu. 3 Nisan 1922 tarihinde Moskova'nın Buhara'daki temsilcisi Y. H. Peters Stalin'e gönderdiği telgrafta, “Merkez Komite kadrosundaki solcu komünistlerin yarısı bakanlık hizmetinden başka bütün görevleri reddediyor” demiştir. Bu telgrafta Peters BHSC ile milli görüşü savunan grup arasındaki mücadeleyi, elit kesim arasındaki unvan mücadelesi olarak gösterip, esas nedeni saptırmaya çalışmıştır. Bununla da yetinmeyen Peters, Buhara'daki siyasi gerginliğe son vermek ve burada Moskova'nın siyasi üstünlüğünü sağlama yollarıyla ilgili Stalin'e şöyle önerilerde bulunmuştur: “Bana göre dışarıdan bakıldığında Buhara'nın bağımsızlığına doğrudan müdahale ederek büyük hataya sebep oluyoruz. Bununla halkı Ruslara karşı kıskırtıp Enver'in işgalciliğine bahane oluşturuyoruz. Bunun aksine Buhara'nın dışarıda bağımsızlığını muhafaza edip içerde dostane tavırlar sergileyerek,

Sovyet hâkimiyetini kabul etmelerine geniş olanak tanımış olurduk.” (RDSSTA: F.-558, Op.-1, LD.-2304, L.-1). Türkistan'daki siyasi oluşum yeniden düzenlenirken tedbirli olunmasıyla ilgili teklifler daha önce de yapılmıştı. Örneğin Türk Komisyon'u üyesi A. A. İyoffe, 10 Aralık 1921 tarihinde G. V. Çiçerin'e yazdığı mektupta, Buhara ve Harezm'de devrim yapmanın erken olduğunu, şu anda hükümet başındaki Hocayev'le Mu-hiddinov'u değiştirecek hiç kimse olmadığını söyleyerek ilerideki kurul-tayda Buhara ve Harezm'in gerçek “zanaatkar ve çiftçilerinden” oluşan hükümetini kurarak silahlandırmaya ve komünist partisi kurmaya yardım etme gerekliliğini söyledi (RDSSTA: F.-5, Op.-1, D.-2156, L.-D.106-110). Bu yöndeki teklifler sonucunda Sovyet Hükümetinin Buhara ve Hive'de, Türkistan'da izlediği politikayı değiştirmedeğini, ancak o politi-kayı işletmek için kullanılan yöntemleri düzelttiği söylenebilir.

Buhara Cumhuriyeti Hükümeti liderlerinin Buhara-Sovyet ilişkilerinin gerginliği hakkındaki fikri yukarıdaki görüşten tamamen farklıydı. Mos-kova'dan döndükten sonra Hocayev 5 Nisan'da Dışişleri Milli Komiserli-ği'ne, Karahan'ın adına Buhara'daki siyasi durumu değerlendiren bir mek-tup gönderdi. Karahan bu mektubu daha sonra Stalin'e teslim etmişti.

Buhara Cumhuriyetinde oluşan durumu geniş kapsamlı olarak değerlendi-ren mektubun içeriğiyle bir kaç mesele üzerinde duralım. İlk mesele, Ho-cayev Doğu Buhara'daki Basmacılık hareketine yeterince samimi değer vermiş, onu Enver'in hareketi olarak adlandırmıştır. Çünkü basmacıların liderleri arasında askeri en kalabalık, üstelik en etkili olanı Enver Paşa idi. Basmacıların esas gücü 3-4 binlik silahlı adamdan oluşan ve kalan 10-12 bini farklı halk kitlesi olduğunu söyleyerek Hocayev Basmacılarla ilgili abartılı söylentileri yalanlamak istedi. İkinci mesele, oluşan durumdan çıkmak için siyasi ve askeri zirvede ne yapmak gerektiği üzerinde durup, kesin tekliflerini bildirdi. Mektuptan anlaşıldığına göre, Hocayev bu işi zorlanmadan ve hiçbir şekilde zarar görmeden içeri taşımak mümkün diye düşünerek bunu başarmanın yollarını gösterdi. Mektupta ele alınan üçün-cü mesele olarak Hocayev, Basmacılığı sadece askeri müdahale ile yok etmenin mümkün olmayacağını belirterek, kesin olarak sonuç için duru-mu barış yoluyla halletmeyi teklif ediyordu (RDSSTA: F.-588, Op.-1, D.-2280, L.-1-8).

Stalin, Buhara'daki durumu Sovyetlerin çıkarına olacak şekilde ve Bolşevik üsülüyle çözmeye doğrudan önderlik yaptı. Stalin 21 Nisan'da “Fergana ve Buhara'daki Basmacılığı başarılı şekilde yok etmek” meselesini araştırmak için kendi vekili S. Orconikidze'yi Taşkent'e özel olarak gönderdi (RDSS-TA: F.-588, Op.-1, D.-2291, L.- 1).

Tabii ki Taşkent'e büyük yetkilerle gelen Orconikidze, Stalin'in yukarıdaki telgrafında istenilen meselelere objektif cevap aradı. Taşkent'te Sovyet (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi (RS(B)PMK) Türk Bürosu, Türkistan meydanına devrimci askeri birliği yerleştirdiği için, bu kurumların liderleriyle fikir alışverişi yapıp o bölgedeki durum hakkında kesin sonuç aldı. 12 Mayıs'ta Stalin'e gönderilen cevap telgrafında özetle şöyle diyor: "Buhara'daki durumu genel milli ayaklanma diyerek tasvir etmek mümkün. Buradaki bilgilere bakılırsa, Doğu Buhara'daki harekât Enver'in liderliğiyle organize olmuştur. Ayaklanmanın çabuk yayılmasına, yerel hükümetin çaresizliği, itibarsızlığı onun kabiliyetsizliği ve bizim bölümlerin yağmacılığı neden olmuştur. Durumu önlemek için çarçabuk Enver'i yok etmek gerek, bunun hazırlığı yapılıyor" (RDSSTA: F.-85, Op.-23, D.-46, L.-1-6) demiş, bununla beraber meselelerin çözümüyle ilgili tekliflerini bildirmiştir. Lenin başkanlığındaki ihtilalcilerin siyasi muhaliflerini yok etmede terörü tercih ettikleri aşikârdır. Örneğin L. Trotsky Meksika'da öldürülmesine rağmen, infaz kararı Moskova'da verilmişti. Yukarıdaki kayıt Enver Paşa'nın ölümünün sırrını aydınlatılabilir. Çünkü Türkistan'a özel vekâletle gelen S. Orconikidze misyonunun gizli maksatlarından biri Bolşeviklerin elinden çıkıp siyasi muhalefe dönüşen Enver Paşa'nın yok edilmesi olmuştur.

Stalin 14 Mayıs 1922'de Orconikidze'ye gönderdiği telgrafta şöyle der: "Buhara hükümetinin lideri Muhiddinov tehlikeli. Afgan gidişatının baş suçlusunu o. Buharalı solcuları kovup dağıtmak gerek, yandaşları Enver'in casusları olarak sayılan Muheddin'i de kovmak gerekir" (RDSSTA: F.-17, Op.-85, D.-77, L.-197). Stalin'in Taşkent'teki Orconikidze'ye yolladığı bu telgrafın hacminin küçük olmasına rağmen, Bolşeviklerin Türkistan'daki politikalarının açıklanmasında önemi büyük oldu. "Türkistanlılar şimdiye kadar Buharalılarla ilgili dürüstlük göstermedi", bu yüzden "Buhara işi hakkında Hocayev'e akıl danışmadan karar verme" diyen Stalin, Hocayev'le diğer Türkistanlı milli elit arasında ayrımcılık yapar.

Bu zamanda Türkistan *ihtilal mahkemesi* hizmetiyle ilgili tartışma çoğaldı. Durum Buhara merkezi yönetim kurulu yanındaki *ihtilal mahkemesi* başkanı N. V. Krilenko'ya kadar ulaştı. Bu konuyla ilgili Stalin'e gönderilen telgrafında Orconikidze şunları yazar: "Mahkeme kararıyla ilgili meselede Krilenko'nun tutumu doğru, Türkistanlılar, Ukraynalılar ve diğer bağımsız cumhuriyetlere nazaran kendilerine çok fazla haklar talep ediyor, buna tahammül etmek mümkün değildir. Türkistanlı komünistlere iyi davranmaya gerek yok, onlar buna layık değil, son iki yıl onların hepsinin kapanıp geri gelmesine (Türkistan'a) karşı değilim, onların hepsi Rıskulov'dan daha iyi olmadıklarını gösterdi." (RDSSTA: F.-17, Op.-85, D.-77, L.-198).

Tabii ki burada Türkistanlı komünistlerin rolünü azaltıp sadece Riskulov'u onların hepsinden üstün tutan Stalin'in bu değerlendirmesinin objektif olduğu söylenemez. Ayrıntılı bir analiz yapılırsa Stalin'in bu davranışı daha iyi anlaşılır. İlk önce, Stalin'in bu değerlendirmesi Riskulov'un organize etme yeteneğiyle mi ilgilidir yoksa onun Moskova'daki hizmetinde milli menfaatten ziyade diğer Türkistanlı komünistlere nazaran, komünist enternasyonalizm fikrini daha iyi benimsemesi nedeniyle midir? Yönetimi tek başına elinde bulunduran Stalin için insanları değerlendirme, onların komünizm fikrine tamamen sadık olması çok önemliydi. Buna bakılırsa Stalin Riskulov'u sonuncu özelliğine göre değerlendirmiştir. Bu yüzden Stalin Baranov'a gerek "Atabayev, Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin sekreteri Törekulov ve daha başkalarının inatçılığı hepimizi bıktırdı" (RDSSTA: F.-17, Op.-85, D.-77, L.-198) demiştir. Stalin, milli görüşün temsilcilerinin istiklâl fikrini beğenmediği için bunu "inatçılık" olarak değerlendirmiştir (Dvaviçenko, "Enver Paşa": 54).

Orconikidze'nin Taşkent'te bulunması, RS(B)P (Rusya Sovyet Bolşevik Partisi) Türk Bürosunun kadrosunu yenileyip RS(B)PMK Orta Asya Bürosu adını almasında etkili oldu. Merkezin bu yeni organı Orta Asya'daki devrimci değişimleri açık türde yürüterek yerel halkın desteğini elde etme umudunu artırdı. Şimdiyse, bu organ Afganistan, İran ve Doğu Türkistan'da gizlice yürütülen ihtilal hareketlerinin askeri ve tahrip edici sıfatıyla farklı gösterildi. O yüzden Orconikidze 18 Mayıs'ta Stalin'e yazdığı mektubunda "şimdiki kadrodaki Türk Bürosunun otoritesi düşük" diye merkezden gönderilen profesyonel ihtilalcilerle güçlendirilen büro başkanlığına Rudzudak'ı, başkanlık heyetine milliyetçi görüş temsilcilerinden Törekulov'la Riskulov'u önerdi (RDSSTA: F.-85, Op.-1, D.-2329,L.- 1-2).

Enver Paşa'nın isyanına karşı askeri hareketlerle birlikte halk arasında etraflı propaganda yürütüldü. Bununla ilgili 13 Mayıs 1922 tarihinde Taşkent'ten gönderdiği mektubunda Orconikidze Türkistan'daki siyaseti yeniden gözden geçirme konusundaki görüşünü bildirdi. "Basmacıları halkın tepkisi ve nefretle onlardan tamamen kopmuş yağmacılar gurubu olarak değerlendirmek doğru değildir. Bazı durumlarda onlar din ve yaşamın koruyucuları olarak ortaya çıkıyor. Türkistan'daki siyasetimizi temelleriyle tekrar gözden geçirmemiz lazım, buradaki çekingen ve sistemsiz denemelerin durdurulması ve bizim bunlardan geri durmamız gerek" diye yazdı (RDSSTA: F.-85, Op.-25, D.-70, L.-1-2). Bu kararında S. Orconikidze Basmacılık hareketinin gerçek anlamını ortaya koymaya bir adım yaklaşmıştı. Fakat Orconikidze, Basmacılık hareketinin kurtuluş mücade-

lesi amacıyla ulusal bir şekil aldığı bilincinde olmasına rağmen, bunu kabul etmek istememiştir.

Orconikidze o yıl 26 Haziran'da Stalin'e yolladığı mektupta Taşkent'te "ulusal demokrat taraftarlarını bir araya getirerek, onlarla uzun süre sohbet ettiğini, onların arasında yeteneğinden faydalanılabilecek adamların olduğunu (RDSSTA: F.-85, Op.-25, D.-70, L.-2-5) yazdı. Bu mektubun içeriğiyle Türkistan'ın ulusal elit tabakasının oluşumunda Orconikidze'nin önemli rol aldığını görüyoruz.

Enver'e karşı provokasyon meselesi Türk Komitesi genel kurul toplantısında (26 Mayıs 1922) özel olarak görüşüldü. Türk Komitesi genel sekreteri N. Törekulov konuşmasında: "Doğu halklarının kurultayında Enver Paşa'nın sömürgeye karşı ve Sovyet hükümetinin taraftarı olduğunu yazılı bir şekilde belgelediğinden, fakat o belgeye rağmen Doğu Buhara'da işçi hükümetine karşı çıkararak verdiği sözden döndüğünden" bahsetti. Bu genel kurul toplantısında "Türkistan Cumhuriyeti için siyasi bir dönüm noktası" diyebileceğimiz karar kabul edildi. Törekulov genel kurul toplantısındaki konuşmasında "Türkistan'ın bütün emekçilerine Sovyet Hükümeti'nin İslam'la ve şeriatla mücadele etmeyeceğine inandırmak için" bu içerikteki kararın kabul edildiğini söyledi (Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi: F.-85, Op.-25, S.-70, L.-1-2).

Durumu yakından takip eden Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi'nin Orta Asya Asya'daki bürosu Enver Paşa'ya karşı silahlı takiple beraber siyasi takibi de arttırdı. Bakın Sovyet dönemi Rus tarihçisi D. L. Galinkov bunu şöyle anlatır: "1921 yılının sonlarına doğru Enver Paşa Türkistan'da beliriyor. Burada Enver Pantürkist, Panislamist görüş temsilcisi olarak faaliyet-te bulunuyordu. Türkiye, İran, Buhara, Hive, Afganistan ile Orta Asya'dan oluşan "Büyük Müslüman Devletini" kurmayı amaçlayan bir kuru-ntu peşinde idi" (Galinkov 1975:132). Nitekim Sovyetleri bu hayal bile çok korkutmuş olmalıdır ki, Enver'e karşı propagandayı daha da kızıştırmak amacıyla "Enver kabul etsin etmesin, o bugün Hindistan, Mısır ve Küçük Asya'nın milyonlarca Müslüman halkını sömürgeleştirmek olan İngiliz emperyalizminin casusu olduğu muhakkaktır" şeklinde ifadeler kullanmaktaydı. Enver Paşa'nın Basmacıların önderi olmasını, İngiliz taraftarı ve casusu olduğunun kanıtı olarak gördü (RDSSTA: F.-17, Op.-112, D.-274, L.-44).

Milli kurtuluş mücadelesinin maksadını bu şekilde saptırmaya çalışan Sovyet politikası neticesinde, Orta Asya'daki Sovyet hegemonyası güç kazandı, milli mücadele hareketi ise zayıflamaya ve durgunlaşmaya başladı.

Çünkü sayıca fazla olan Sovyet ordusu Bolşevik iktidarının en büyük güvencesiydi. 1920'de bile Türkistan'daki Rus askerinin sayısı 200 bini geçiyordu (Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi: F.-60, Op.-1, D.-406, L.-24). Asker gücü sayesinde Sovyetler milli mücadeleyi bertaraf etmiş, Enver Paşa'nın ölümünden sonra ise milli mücadele hareketi birliğini muhafaza edememiş ve zamanla küçük bölümlere ayrılmıştır.

Arşiv belgelerindeki bu kayıtlar Orta Asya'daki milli mücadeleye yeni bir kuvvet kazandıran Enver Paşa'nın hizmeti konusunda bilgi edinmemizi sağlayacak ve bu konuda yapılacak çalışmalara da ışık tutacak diye düşünüyoruz.

Açıklamalar

¹ 1919'da Türkistan'da Sovyetlerin idaresini sağlamak amacıyla Bolşevik Partisi Merkez Komitesinin yanında Türkistan bürosu kurulmuştu, 1921 yılından itibaren bu büro "Türk heyeti" adıyla anılmaya başladı. 1922'dan sonra ise Rus Komünist Partisi Merkez Komitesinin Orta Asya bürosu diye adlandırılmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

RDSSTA: F.-17, Op.-3, D.-154, L.-3.

RDSSTA: F.-5, Op.-2, D.-315, L.-83.

RDSSTA: F.-85, Op.-23, D.-106, L.-15-16.

RDSSTA: F.-558, Op.-1, D.-2304, L.-1.

RDSSTA: F.-558, Op.-1, D.-2304, L.-1.

RDSSTA: F.-5, Op.-1, D.-2156, L.-106-110.

RDSSTA: F.-588, Op.-1, D.-2280, L.-1-8

RDSSTA: F.-588, Op.-1, D.-2291, L.- 1

RDSSTA: F.-85, Op.-23, D.-46, L.-1-6

RDSSTA: F.-85, Op.-1, D.-2329, L.-1-2.

RDSSTA: F.-17, Op.-85, D.-77, L.-198

RDSSTA: F.-85, Op.-25, D.-70, L.-1-2.

RDSSTA: F.-17, Op.-85, D.-77, L.-198

RDSSTA: F.-17, Op.-112, D.-274, L.-44.

Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi: F.-85, Op.-25, D.-70, L.- 1-2.

Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi: F.-60, Op.-1, D.-406, L.-24.

Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi: F.-85, Op.-25, S.-70, L.-1-2).

Diğer Kaynaklar

- Bademci, Ali (1975). *1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa*. İstanbul: Kutluğ Yay.
- Baymahanov K. (2004). "Enver Paşa Buhara'da". *Kazak Milli Üniversitesinin Haberci Bülteni* 4: 35.
- Castagne, Joseph (1991). *Orta Asya Bozkırlarında Bir Osmanlı Generali Enver Paşa*. İstanbul: Orkun Yay.
- Galinkov, D. L. (1975). *Kruşeniye Antisovetskogo Podpoliya*. Moskova.
- Vdoviçenko D. I. (1997). "Enver Paşa". *Voprosı Istorii* 8: 48-54.
- Yamauchi, Masayuki (1995). *Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa: Türkiye'den Türkistan'a*. İstanbul: Bağlam Yay.

Russian Documentary Sources about the Political Activities of Enver Pasha in Central Asia

Haziretali Tursun*

Dânâ Moldabaeva**

Abstract

This article explores the support and services Enver Pasha gave to Turkestan's national struggle for independence based on the documentary sources kept in the Moscow archives. The article analyzes the political relations between the Soviet Government and Enver Pasha by connecting these to historical events. It also explores how the Young Turks movement in Turkestan became stronger, turning into an armed struggle under the leadership of Enver Pasha and how Enver Pasha contributed to making the idea of national independence gain wider ground among the public.

When Turkic Republics become fully independent states, archival documents, which could not be published due to political pressure and fear of persecution, will be revealed, and highly interesting and significant issues related to Turkestan's national struggle will come to light.

Keywords

Enver Pasha, Moscow archives, Turkestan, Basmachi movement, national struggle

---

* Assoc. Prof. Dr., Ahmet Yesevi University – Türkistan / Kazakhstan

** Dr., Suleyman Demirel University – Almaty / Kazakhstan
danamoldabaeva@mail.ru

Источники московских архивов о поддержке Энвер Пашой национальной борьбы народов Центральной Азии

Хазиретали Турсун*
Дана Молдабаева**

Аннотация

В данной статье на основе документальных источников, хранящихся в московских архивах показана деятельность Энвер Паши в поддержку национального движения Туркестана. Политические отношения между Советским правительством и Энвер Пашой рассматриваются в тесной связи с историческими событиями. Показана роль и деятельность Энвер Паши в приобретении движения младотурков Туркестана формы вооруженной борьбы во главе с Энвер пашой и распространении идеи национального освобождения среди народных масс. Данное исследование в основном опирается на архивные материалы.

На сегодняшний день, когда тюркские республики получили независимость, архивные источники, которые в советский период не могли быть опубликованы ввиду страха политического давления и преследования, открывают нам новые важные и интересные материалы по национально-освободительной борьбе Туркестана.

Перед современными историками стоит задача изучения и опубликования этих источников.

Ключевые слова

Энвер Паша, московский архив, Туркестан, басмачи, национально-освободительное движение

* Доцент доктор., МКТУ имени Х.А.Ясави – Туркестан / Казахстан

** Доктор., университета имени Сулеймана Демиреля – Алматы / Казахстан
danamoldabaeva@mail.ru